

Köszöntő

PÁRBESZÉDEINK ZSUZSÁVAL. A 90 ÉVES FERGE ZSUZSA KÖSZÖNTÉSE

DIALOGUES WITH ZSUZSA. SALUTATIONAL FOR ZSUZSA FERGE AT 90

Szelényi Iván

az MTA rendes tagja

(Forrás: Wikimedia Commons,
CC BY-SA 3.0)

Restellem, de nem emlékszem pontosan se az időpontra, se az alkalomra, amikor először találkoztam Ferge Zsuzsával. De nem tévedhetek sokat, ha azt mondom, első találkozásunkra 1961 őszén kerülhetett sor a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában.

A külföldi folyóirattár őre voltam (a könyvtárba majd' ezer folyóirat járt). Nagyon élveztem a könyvtárosi munkát, végig kellett böngészniem minden beérkező folyóiratszámot, s tanácsot kellett adnom olvasóimnak, hol mit találnak. S olvasóim között kiváló emberek voltak: Ferge Zsuzsától Hegedüs Andrásig és Cseh-Szombathy Laciig (és könyvtáros kollégáim is kiválóak voltak, Dányi Dezső igazgató mellett itt dolgozott Bibó Pista, Perjés Géza s egy ideig Andorka Rudi is.

Itt írtam az első – nem túl jó – cikkemet *A szabadidő problémái a polgári szociológiában* címmel, ami megjelent a *Demográfia* nevet viselő, kiváló folyóiratban. De míg én csak irodalmat ismertettem, Zsuzsa már javában empirikus munkát végzett: ebben az időben készült az ő irányítása alatt a KSH pompás időmérleg felvétele. Mondhatnám Zsuzsára – aki alig idősebb nálam – úgy tekintettem, mint példaképre, tanítómesteremre. Ekkortájt már előkészületben volt, megint csak Zsuzsa irányítása alatt, a világszínvonalú 1963-as társadalmi rétegződés- és mobilitáskutatás, s ez a két empirikus vizsgálat – az 1964–65-os amerikai tanulmányutam mellett – állított rá arra az empirikus szociológiai pályára, amiről életem során néha le-letévedtem, de amihez mindvégig hű maradtam.

Zsuzsa kutatási lehetőségei azonban a KSH-ban korlátozottak voltak. Én időközben átkerültem az MTA Szociológiai Kutató Csoportjához, amelynek idővel a tudományos titkára is lettem. A nagy álmom az volt, hogy Zsuzsát ide átcsalogassuk. Ez végül is sikerült, s ezután munkakapcsolatunk még intenzívebbé vált, s 1967–68 körül elkezdődött közöttünk az életemet meghatározó jelentőségű párbeszéd.

Erre a dialógusra lakásszociológiai kutatásaim adták az alkalmat, no meg az a tény, hogy Zsuzsa korszakalkotó, a társadalmi rétegződés elméletével foglalkozó könyve után egyre inkább a szociálpolitika iránt kezdett érdeklődni.

A lakásszociológiai kutatásaink során Konrád Gyurival arra a következtetésre jutottunk, hogy az államszocialista rendszerben a társadalmi egyenlőtlenségeket az állami redisztribúció hozza létre, s ezeket az egyenlőtlenségeket a társadalmilag hátrányos helyzetben levő rétegeknek a piaci tranzakciókkal kell kiegyensúlyozniuk. Úgy képzeltük, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeknek egy új elméletét alkottuk meg. A kapitalista piacgazdaságok elemzésére épülő közgazdaságtan és szociológia azt állapította meg, hogy piacgazdaságokban az egyenlőtlenségeket a piac hozza létre, amit az állam jóléti redisztribúcióval tud mérsékelni a hátrányos helyzetben levők érdekében. Gyurival úgy gondoltuk, hogy a szocialista redisztributív gazdaság ennek éppen a tükörképe: itt az egyenlőtlenségeket a domináns redisztributív mechanizmusok hozzák létre, s azokat a hátrányos helyzetben levők piaci mechanizmusokkal próbálják mérsékelni (több évtizeddel később jöttem rá, az ötlet távolról sem új, Adam Smith is azt képzelte, a feudalizmusról a kapitalizmusba való átmenet idején, hogy a piacnak kiegyenlítő hatása van a feudális privilégiumokkal szemben). Mi ebből az „új” elméletből egy akkor radikálisnak tűnő következtetést vontunk le: ha jóléti redisztribúcióval akarunk segíteni a szegényeken, azt csak úgy lehet elérni, ha a gazdagabbakat áttereljük a piacra: az olcsóbb (és mérsékeltbb színvonalú) állami lakásokhoz a szegényebbek akkor tudnak hozzájutni, ha a társadalom hierarchiájának csúcán állók magasabb minőségű lakásukat a piacon szerzik meg (ezt egyébként az 1970-es, 1980-as évek magyar lakásreformjai nagyjából meg is valósították). Nincs jóléti redisztribúció anélkül, hogy ne lenne piac a gazdagok számára. A szociálpolitikai konzekvenciák messzemenőek voltak: mi Gyurival az „univerzális biztosítási rendszerek” ellen foglaltunk állást. Olyan rendszer mellett érveltünk, amelyben a magasabb jövedelműek magukat a piacon látják el, s így teremtenek lehetőséget a szegényebbeknek arra, hogy hozzájussanak az államilag szubvencionált javakhoz vagy szolgáltatásokhoz. Ez egyben a „rászorultsági” elvet jelentette: az kapja az államilag szubvencionált javakat, aki rászorul; aki meg tudja fizetni a piaci árat érte, az vásárolja meg ezeket a javakat vagy szolgáltatásokat a piacon. Gyurival már 1968-ban liberálisok – egy kis restelkedéssel azt is mondhatnám, „neoliberálisok” – voltunk, még mielőtt ezeket a fogalmakat Kelet-Európában kitalálták volna.

Mondanom se kell, Zsuzsa mindezzel nagyon nem értett egyet. Zsuzsa már akkor egy svéd típusú szociáldemokrata állásponton volt, s határozottan az univerzális biztosítási rendszerek mellett foglalt állást, s ebben a kérdésben immár ötven éve folyik közöttünk a párbeszéd. Mi inkább olyan állásponton voltunk, amit később „új szociáldemokráciának” kereszteltek el, Tony Blair, Gordon Brown és Bill Clinton nyomán (s amit egy rövid ideig mintha Gyurcsány és az ő nyomán az MSZP is vallott volna, amikor még jóléti rendszerváltásról beszéltek).

Hogy is mondjam: politikailag ma inkább szimpatizálok Zsuzsával, mint saját magammal, de analitikailag az álláspontom – s a közöttünk folyó dialógus lényege – változatlan. Zsuzsa máig az univerzális biztosítási rendszerek mellett áll, én a mai napig azt gondolom, csak az kapjon államilag szubvencionált javakat vagy szolgáltatásokat, aki arra rászorul, s aki azokat a piacon nem tudja megvásárolni.

Neoliberális azonban – remélem – nem vagyok, de még liberális is csak botcsinálta. Azért önmagam védelmében s annak illusztrálására, hogy párbeszédünk Zsuzsával miért barátok közötti eszmecsere, s nem ellentáborok küzdelme, hadd tegyek a korábbi diagnózishoz néhány módosító megjegyzést.

Soha nem hittem el, hogy a „szabad piac” mindent megold. Ebben a kérdésben sokat vitatkoztam Liska Tiborral. Én mindig úgy értelmeztem Konráddal közös elméletünket, hogy az jellegzetesen a szocialista redisztributív gazdaságra érvényes: amikor kialakul a tőkés piacgazdaság az egyenlőtlenségeket meghatározó tényező a piac lesz, s az így létrejött egyenlőtlenségeket az államnak jóléti redisztribúcióval kell ellensúlyoznia. Piac kell, amíg a redisztribúció domináns, de jóléti redisztribúcióra van szükség, mihelyst a piac válik dominánssá.

Már Ausztráliában éltem emigrációban, amikor írtam egy tanulmányt az „állami termelő módról”. Ebben a dolgozatban azzal érveltem – s ez nagyon közel áll az Obama–Biden-adminisztráció politikájához és azt hiszem Zsuzsa álláspontjához –, hogy az államnak nem tulajdonosként kell működnie, de szabályoznia kell a beruházási folyamatokat, s korlátoznia kell a magántőke spekulációs hajlamait. Valóban kevesebb állam kell, de az államnak, miközben kisebb lesz, hatékonyabbnak kell lennie. A '90-es években ezt Ladányi Jánossal pontosítottuk a posztkommunista országok körülményeire – megint csak az „új szociáldemokrácia” szellemében –, az „esélyteremtő államról” írtunk: az állam engedje a piacot működni, ahol működik, s avatkozzon közbe a szegények javára, ahol a piac kudarcot vall (hozza helyzetbe az esélyteleneket...). Amikor 1982-ben először visszaengedtek Magyarországra, a legtöbb közgazdász kollégám és barátom számára az állampártiságom már avított volt. Zsuzsa meghívott, hogy a tanítványainak tartsak előadást – valahol az Üllői úton volt a székhelyük –, s ott barátok között találtam magamat. S ez volt talán az a pillanat, amikor Zsuzsa és én közelebb álltunk egymáshoz, mint bármikor máskor.

Még egy módosításra van szükség. Bár én mindig a rászorultsági elvet vallottam (s vallom) az univerzális biztosítási rendszerekkel szemben, Zsuzsához ha-

sonlóan soha nem fogadtam el a „means-testing”, a „szegénységi igazolványok” rendszerét. Az emberek hivatali kategorizálása rászorulókra és rá nem rászorulókra a szegények számára megalázó s egyben nehézkes és költséges művelet. Munkásságomnak talán ez a legsérülékenyebb pontja: lehet-e érvelni rászorultsági elv mellett s a rászorultság hivatali/hatósági minősítése ellen? Nincs-e Zsuzsának igaza abban, hogy az egyetlen megoldás az univerzális biztosítás? Én a magam csinálta csapdából a „piac elcsábításának” elvével próbáltam kimászni: ha van magasabb minőségű piaci alternatíva, azok, akik meg tudják fizetni a piaci árakat úgyis inkább a piaci szolgáltatásokat választják a szociális juttatások helyett. Lényegileg így működik az amerikai Medicare (egészségügy) vagy Social Security (nyugdíjbiztosítás) rendszere. Ezek ugyan kvázi univerzális rendszerek, 65 éves kortól mindenki kap orvosi ellátást a Medicare rendszerében, de a módosabbak azért magánbiztosítást kötnek, hogy magasabb színvonalú egészségügyi szolgáltatásokhoz jussanak. A közgazdaságtan újabb iskolájában (behavioral economics) azt, amit én a piac csábításának mondtam, a „nudge” (mondjuk így: oldalba lökés) fogalmával helyettesítik, s ennek nagy hatása volt Obama egészségügyi reformjára. Ennek lényege: nem kell kényszeríteni a magasabb jövedelműeket magán egészség- vagy nyugdíjbiztosításra, de a szabályozási rendszerek adhatnak „nudge-ot”, oldalba lökhetik az állampolgárt, hogy biztosítsa magát, például oly módon, hogy amikor munkát vállal, automatikusan beiratják egy magánbiztosítási rendszerbe, ahonnan kiléphet, de a kilépésről magának kell határoznia.

Ötven éve diskurálunk ezekről a kérdésekről Zsuzsával, mainapság azokon az egyre ritkuló alkalmakkor, amikor egy kávé mellett megint eszmét cserélhetünk. Szeretném azt hinni, hogy ötven éve folyó párbeszédünk a liberalizmus mintája: meg tudunk egyezni abban, hogy miben nem értünk egyet, s ötven év alatt egyszer se haragudtunk meg a másokra, mert más volt a véleménye. Akadnak illiberális liberálisok, akik az ellenvéleményt nem tűrik, minket nem erről a fáról metszettek. Makacs tanítvány voltam, ötven éve kitartottam a magam igaza (mániái?) mellett, de lestem a szavaidat, tanultam belőlük, s ha van Ferge-iskola Magyarországon, szeretném, ha befogadnátok tiszteletbeli tagnak.

Drága Zsuzsám, kilencvenedik születésnapod alkalmából kívánom neked, hogy még sok-sok évig találj magadnak vitapartnereket, olyanokat, amilyenek mi voltunk. Ha nem kívánod vissza nekem, akkor azt is mondanám: bis hundertundzwanzig.